

GAGYI JÓZSEF

ELUTALÁSRÓL ÉS ELSÁNCOLÁSRÓL

... valamiféle rend mint a közösségi létformát lehetővé tevő egymáshoz igazodás szabályainak és gyakorlatainak összessége mindig is volt, mint ahogy mindig tapasztalható volt a szabályok átfogalmazása, tagadása, semmibevétele, a rendbontás vagy öntörvénység...

A mai falu más, mivel megváltozott. Megváltozott a ruralitáshoz való lokális és külső viszonyulás (például felértékelődött a kulturális örökség); kialakult/terjed a rurális környezethez való fogyasztói viszonyulás (turizmus, falura való kiköltözés, a falu szabadidős térként való használata); megváltoztak az élelmiszertermelés feltételei és motivációi (szabadidős gazdálkodás, a saját termés felértékelődése, a „kvázi bio” termés gondolatának megjelenése), átalakultak a kooperációs formák stb.¹

Igen, mindez igaz, de megváltozott-e az elutalás és elsáncolás gyakorlata? És ha igen, hogyan? És ha nem, miért? Igyekszem két példát bemutatva körbejárni a jelenséget, de nem ígérem, hogy választ tudok adni ezekre az igen agresszív, pontos és azonnali válaszokat követelő kérdésfeltevésekre.

Elutalás, elsáncolás egy hagyományos helyzetben (amikor még nem változott, vagy mégis?)

■ Majdnem két évtizeddel ezelőtt, egyik tereputamon találkoztam a jelenséggel és a kifejezéssel. Az akkori, éppen aktuális kutatásom célja az örökséghez való viszonynak és az örökségalkotó tevékenységnek (a település székelykapuairól, a székelykapuk leltározását, megőrzését célzó mozgalmáról messze földön ismert) a vizsgálata volt.² Bejártam a határt is, a távolabbi Karélyt, a Láznak nevezett fennsíkot, de inkább a

szántóhatár még akkor is jórészt keresztirányba szántott kis parcelláit, a *nadrágszík-földeket*, amelyekre a mezei utak helyenként árokszerűen bemélyedő, inkább patakmederre emlékeztető rendszerén keresztül lehetett kijutni.

Kiindulópontom szerint a természetben élő falusi közösség az őseik által meghódított, a múlt generációi által használt, vagyis az egynemű természetből a megnevezett és megművelt helyekként kiemelkedő, elkülönülő tájelemeket ismeri, használja még a mai kényszerek és kihívások szorításában: ebből alkotja meg örökségét. A fizikai környezetet praktikus szempontok szerint használja: zsákmányolja, műveli, és ugyanakkor kognitívan szervezve, kulturális környezetként teszi ismerőssé, tulajdonná, örökíthetővé. Egy szóval: rendben tartja, gondozza. Ez lehet az eredeti tartalma a *genius loci*nak: rendezett, gondozott szellem építi és jelképezi azt a bizonyos, egyetlen, otthont adó helyet a sokféle-képp idegen világban.

A faluban, amelynek a határában a találkozás megesett, nem történt meg a 19. század végén, 20. század elején a tagosítás, a hármastér határ még egészen a hatvanas évek közepéig fennállt. Ugyanis ebben a faluban nem alakult kollektív gazdaság, tehát folyamatosan magángazdálkodás volt, a hatvanas évek után is. De az ugarhasználat idején, ezzel összefüggésben egészen más úthasználat volt, mint ami kialakult azután. Az ugarnak hagyott részen ugyanis az utak is pihentek, a juhok karámjának tavaszi ki- és őszi beszállításán kívül nem jártak szekerekkel. A másik két határrészben az egyszerre zajló munkafolyamatokhoz igazodott a közlekedés: egyszerre szántottak és vetettek, és ezután a betakarításig nem jártak ki oda szekérrel. A betakarodás is egyszerre történt, a levágott tarlókon keresztül könnyen meg lehetett közelíteni a hazaszállítandó terményt. Az ugarhasználat megszűntével, a teljes határ használatával több lett az út, és több lett az úthasználat rendjével, az utak gondozásával kapcsolatos konfliktus is. Ugyanis az út: a helyi társadalmi kapcsolatok mindennapi valóságát mutatja, a helyi társadalmi viszonyokat modellezi. Az úthasználat rendje, az utak gondozottsága pedig a társadalmi állapotok tárgyiasult formája.

Voltak a környéken szerencsés falvak, ahol a határban az állam épített és tartott fenn fakitermelési utat, és ezen bizonyos határrészek jobban megközelíthetőek voltak. Itt a Fenyédvize völgyébe vezet fel ilyen út; arra azonban nincsenek szántóföldek, csak kaszálók. Épített, gondozott út még az, amely a Cékendre felkigyózó országútból dél felé tér el, és a Lázon keresztül egy katonai egységhez visz. Ezen lehet megközelíteni a tanyák nagy részét. Ezenkívül a falu határában levő utak igen nehezen járhatók. Ennek okai a meredek oldalak is.

Télen, a megfagyott földön vagy havon a trágyát könnyű kiszállítani. A gond hóolvadáskor kezdődik, nagy esőzésekkel tetőződik: a Simonpataka melletti vagy a temető mellett a Halastó határrészre tartó út egyes részei járhatatlanná válnak. Az évtizedek során ugyanis a lefutó vizek mély árkaivá lettek ezek az utak. A beledobált kövek, farönkök elsüllyednek benne. A fűrészpont, amelyet mostanában hordanak töltésnek, hamar leviszi a víz, a kukoricakocsány, amelyet szintén ide hordanak, hamar elrothad. Ráadásul az út szélét, azaz a földet, a homokot is állandóan bemossa középre a víz, így mederré szélesítve és mélyítve az utat. Tavasszal az út mellé sorban ültetett fűzfák ágait megnyesik, azok is az útra kerülnek. Az út martját egyes helyeken szintén tavasszal vágott vastagabb fűzfaágakkal erősítik meg: cövekeket vernek, és köréjük fonják az ágakat, így próbálják a martot védeni a beomlástól. A Láz felé tartó, erdős részeken áthaladó utak is nehezen járhatók. Helyenként két-három nyomot is kitapostak a sze-

kerek, ezeket még szélesítik a traktorok, és aszerint, hogy melyiket, gondolják alkalmasabbnak, egyikén vagy másikon haladnak kifelé vagy ereszkednek befelé. De ez nem nagy gond, mert a legelőből, erdőrészből szakítanak ki útnyi területeket. Jól járhatóknak mondható útszakaszok azokon a részeken vannak, ahol az út nem felfelé, hanem az oldalban, azonos magasságot tartva halad.

Tavaszi idő volt, május eleje, hónapokkal a hóolvadás után. Azért jártam a határt, mert kíváncsi voltam a szalagparcellákon a vetés állapotára. A meredekebb oldalakba vágott mezsgyék határolta parcellákon termelni mindig is sokkal inkább munkaigényesebb feladat volt, mint a patak melletti egyenes földdarabokon. Ezeket a legtöbb gazda még mindig hagyományosan állati fogattal szántotta, miután megszikkadt a föld, de igen sok volt szántás után az *egyengetés*. Kapával, lapáttal kellett egy-egy kiadósabb eső után kimenni, hogy a parcella belső részén felgyűlt, tócsában álló vizet csatornába terelve leengedjék, a külső felén levő, az esővíz ásta árkokcskákat betemessék, a bemosott homokot, kavicsot elszórják. Rosszabbik esetben kisebb részeken újra kellett vetni a kimosott vagy leiszapolódott gabonát is. Többórás aprómunka volt ez, és az idős emberek, akiket kint találtam az ilyen parcellákon, szívesen beavattak a titkokba: a megfigyeléseik szerint a lejtő melyik irányából szokott jönni a víz, hogyan próbáltak védekezni ellene nagyapáik-apáik, miért jó, ha a víz megáll a földön, és nem sodorja le a termőtalajt, és miért gond, ha túl sok víz áll túl sok ideig a gabonavetésen. De hát az a jó, ha a május esős, és a napfény már erős, az eső és a forró napsütés váltogatja egymást, párállnak a füvek, bokrok, fák, nő a gabona, mint-ha húznák: erre mondják, hogy *gazdag idő*.

A májusi esők ezúttal is részben járhatatlanná tették a határutakat. Egy ilyen út mellett találkoztam egy idős gazdával, aki árkot ásott az egyik út menti, gabonával bevetett parcellán. Dolgozhatott már jó ideje, a parcella elején keresztbe húzódó árok ötven-hatvan centiméter széles volt, és három ásonyomnyi, tehát körülbelül hatvan-hetven centi mély. A kitermelt földet az ároknak a szomszédos parcella felőli részén felhalmozta, elegyengette. A látvány bennem katonaságbeli emléket idézett fel. Egykor a dobrudzsai kiképzőtérén ugyanígy kellett mi is lövészárkot ássunk, és a mélységével nem nagyon törődtek, de külön ellenőrizték, hogy a földet miképpen halmozzuk fel, lapogatjuk, hogy aztán megadott távolságokra géppisztolynak való lőállást lehessen kialakítani. Odamenve, szóba állva megtudtam, hogy bizony ebben az esetben is valamiféle háborús készülődésről van szó. Gyakori ugyanis, hogy terüvel megrakott szekerek vagy megrakott utánfutójú traktorok, tartva attól, hogy a sárban elsüllyednek, inkább kikerülik a járhatatlanná vált útszakaszt, és áthajtanak egy út menti parcellán, letaposva a vetést. Ha egy teszi ezt, az is gond, de általában az elsőt követi a többi: a járhatatlan útszakasz mellett kialakul egy alternatív út, és az eredmény: a parcellát *elutalják*. Hiába a szép szó, hiába tesz ki figyelmeztető táblát, határjelző cöveket, épít korlátot a tulajdonos. Ekkor szoktak a végső megoldáshoz folyamodni: *elsáncolják* a parcellának mind a két végét. Azután pedig lesz, ami lesz, mert beszélgetőtársam szerint is egy nagyobb traktor gond nélkül keresztül tud hajtani a sáncon. Nem lehet azonban állandóan őrten állni a föld mellett.

Rákérdeztem: hogy volt ez régebb, az út melletti parcellák tulajdonosai mindig résen kellett legyenek, és elsáncolják a birtokrészüket? Dehogy, volt a válasz, csak akkor – „nagyapáink idejében” – tisztelték a másét, meg voltak határpásztorok, minden határreszen egy, akik figyelték, hogy ki merre jár, megszólították, aki nem az úton járt, és jelentették a bírónak a kihágásokat, a bíró pedig büntetést szabott

ki, meg mindazok megvetésére számíthatott a rajtakapott illető, akik a falu mértékadó gazdái voltak, akikhez igazodtak a többiek, akik a közvéleményt képviselték. Meg a bírónak is gondja volt arra, hogy ha a határpásztorok jelentették, hogy a határban egy út vagy egy híd használhatatlan, akkor megjavítsák. De hogyan lehetett régebb ezt megtenni? Kalákát szerveztek, azon mindenki részt vett, akinek az illető határrészen földje volt, vagy akit megszóltítottak; rönkfát vágtak az erdőben, faggal behordták, és az ilyen részeket kipadolták – volt a válasz. Akkor és ott elhangzott a bűvös megfogalmazás: „nagyapáink idejében” rend volt!

Rend, rendtelenség, rendtartás. Vége, de mégsem?

■ Valóban: valamiféle rend, mint a közösségi létformát lehetővé tevő egymáshoz igazodás szabályainak és gyakorlatainak összessége mindig is volt, mint ahogy mindig tapasztalható volt a szabályok átfogalmazása, tagadása, semmibevevése, a rendbontás vagy öntörvényűség gyakorlata, egyének és közösség öröké válkozó harmóniája/konfliktusa.

A kollektivizálás folyamata, majd a kollektívben élés és a dekollektivizálás két történelmi korszakban zajlott: a szocializmusban és a poszt szocializmusban. „Méreteit, az érintettek körét tekintve a kollektivizálás a 20. század egyik legnagyobb társadalmi megrázkódtatása volt.”³ A dekollektivizálás nem volt államilag vezényelt agresszív és életeteket kioltó, szenvedést kiváltó események sorozata, nem volt traumatizáló történelmi eseménysorozat, de folyamatainak elhúzódtását, mobilizáló (elvándorlást kiváltó), az életfeltételek bizonytalanságát és főleg gyors és intenzív életforma-változtatást generáló hatásait tekintve vetekedik a kollektivizálással. A két korszakban, a vidéken zajló folyamatokra a szakirodalom az igen általános, a nemzetállamok megjelenése óta zajló, a vidéki társadalom nagy átalakulását megnevező *paraszttalanítás* fogalmat használja. Kovách Imre álláspontja szerint „a magyar társadalom paraszttalanítása (*depeasantisation*⁴) a jelenkori vidéki társadalmi változásokat alapvetően meghatározó, megfordíthatatlan folyamat. [...] A »paraszt« és »paraszti« mint a maga univerzális egységében (és összes dimenziójában is) strukturális helyzet és kulturális állapot vagy specifikus társadalmi csoport (réteg, rend) nem része a jelenkori magyar társadalomnak.”⁵ Úgy gondolom, a megfelelő, a sajátos romániai modernizációs fázisok („megkésettség”, „Európa legnagyobb jelenkori vidéki, földművelő népessége”) ismeretében megtett korrekciókon túl a kijelentés érvényes a jelenkori romániai, benne az erdélyi magyar társadalomra is. Ezen a véleményen van Vintilă Mihăilescu román antropológus is, aki a romániai átmenet mintegy két évtizedét értékelő elemzésében megjelöli a pontos időpontot is: a (posztkommunista) Átmenet vége, Románia 2007-es európai uniós csatlakozása egyben a Paraszt végét is jelentette. A paraszti életmód „egy szeszélyes modernizációnak kitett életmód, amelynek mégis, paradox módon, mindeddig sikerült túlélni; a piacgazdaság és az élelmiszerek termelését és fogyasztását szabályozó szigorú szabályozók csapásai alatt hirtelen illegális lett: egyből posztparaszti társadalommá váltunk!”⁶ Egy másfajta Átmenet következik: a paraszt, ami meghalt, fel kell támadjon mint mezőgazdasági termelő, vagyis Romániában Európa legnagyobb létszámú paraszttársadalma egyik napról a másikra más kell legyen, mint ami volt, mint ami tudott lenni. A fiatalok már léptek: átkonvertálták magukat Spanyolországba kitelepülő „eperszedőkké”. Húsz év piacgazdaság után Romániában a Parasztnek vége van demográfiai, gazdasági, meg szimbolikusan is.

Vagy mégsem?

A 19. század végi, 20. századi lassú modernizáció vidéken: az állami beavatkozásoknak és a történelmileg létező parasztság ehhez való alkalmazkodási kísérleteinek a folyamata. Ezt nevezi a nemzetközi szakirodalom, amint azt már fennebb említettem: paraszttalanításnak. Az állami intervenciók sorozata kezdeményezte és szabályozta a változásokat: „korábban a nagybirtok védelmét, a hadigazdaság bevezetését és az állam növekvő kontrollját, később a rurális struktúrák három radikális reformját: a földosztást, a szövetkezetesítést és a kádári modernizációt [Romániában ennek kevésbé megengedő, az erőforrásokkal koncentráltabban gazdálkodó, diktatórikusabb formáját – a szerző G.J. megjegyzése], majd 1989 után a kárpótlást, privatizációt és a gazdasági liberalizációt.” A változások előidézői közül kétségtelenül a tulajdonváltás (a kollektivizálás) volt a legmélyebben ható, annál is inkább, mert a legnyilvánvalóbban igazságtalan, erőszakos, életeket kioltó, a kommunikatív emlékezetet mindvégig foglalkoztató beavatkozás. A paraszttalanítás fogalma azonban hosszú időtartamú és igen összetett változást fed le: ez az elmúlt évszázad (volumenében) legnagyobb, legtöbb embert érintő társadalmi változása: a történelmi parasztság eltűnése. Bogdan Murgescu adatai szerint Romániában, a „Zöld Gyűrű” legnagyobb agrár-népességű országában 1989-ben az állami gazdaságok a teljes mezőgazdasági terület 13,9%-át, a kollektív gazdaságok 60,7%-át, magántermelők (a hegyvidékeken) 25,4%-át birtokolták, a mezőgazdaságban, erdőgazdaságban dolgozó aktív munkaerő 1950–1989 között 6,23 milliőről (74,3%) 3,06 millióra (27,9%) csökkent.⁷ Igaz, hogy a dekollektivizálás (és a szocialista ipar összeomlása) más irányú változást eredményezett, a mezőgazdaságban dolgozó aktív lakosok aránya ebben az időszakban meghaladta a 34%-ot, és még legalább ugyanennyien voltak érdekeltek valamiféle mezőgazdasági termelésben. Kovách Imre szerint 2000-ben Románia azzal tűnt ki az európai államok közül, hogy a mezőgazdaság és erdőgazdaság termelte meg a GDP 44,4 százalékát – ez Franciaországban 4,3%, Magyarországon 6,5%, Görögországban 16,7%.⁸

Kovách Imre a paraszttalanítást nemcsak a mezőgazdasági népesség, hanem általában a vidéki társadalom átalakulását megragadó fogalmi keretnek tekinti, ugyanis „[a] strukturális pozíciók egymáshoz kapcsoltsága és összetorlódása miatt a nem régen még legnagyobb vidéki társadalmi alakulat, a mezőgazdaságból élő népesség hanyatlása az egész vidéki társadalom mélyreható átalakulását eredményezi. [...] az összetett (gazdasági, szociális és kulturális, érték- és életmódbeli) elmozdulások sorozataként felfogott „paraszttalanítás» az egész vidéki társadalomra ható meghatározó folyamatokat is magába foglalja”.⁹ A felgyorsuló mobilitás (urbanizálódás, egyes vidékek elnéptelenedése, a városközeli települések gyarapodása), a háztájinak köszönhetően a paraszti gazdálkodási készségek fennmaradása, továbbélése, sőt egyes rendies vonások megőrzése, de ugyanakkor a paraszti intézmények és az ezeket működtető értékek erodálódása is részei ennek a folyamatnak. A kilencvenes évekig még valamelyes életformakonzolidáció is mutatkozott – de aztán mindez a dekollektivizálással viharos gyorsasággal megváltozott. A szocializmusban, a kollektivizálás után azonban megállapítható, hogy ideig-óráig „a helyi társadalmak magánszférája minden szocialista modernizáció és a fogyasztási értékek individualizációjának terjedése ellenére megőrizte a közösségi kontroll elemeit az egyéni viselkedés és magatartásmódok felett”.¹⁰ Lehetséges volt az egymásra hangolódás, együtt cselekvés a magánszférában, de nem csak. A falusi közösségek, az alkalmazkodás és túl-

élés évszázados alapegységei megőrizték – mint írtam: ideig-óráig – szerepüket, erejüket. A történelmi parasztság (ekkor még) a túlélés új formáival kísérletezett. Talán egy ilyen forma volt a kollektívból való, közösségben végzett, közösen végzett rituális lopás is.

Az nyilvánvaló, hogy Romániában, de Magyarországon is, a széteső, átalakuló, újjászerveződő paraszti-vidéki társadalomban az ezredfordulóig meg azon is túl érvényesült egy, az értékeket és viselkedésmintákat egységesítő közösségi kontroll. Nagyvárosoktól távoli, rurális környezetekben a közelmúltban is ez a közösségi és nyilvános, kulturális ellenőrzéssel, szankciókkal korlátozott-szabályozott életforma „az öltözködés, a fogyasztás, a köszönés, a gyász vagy az ünneplés kötelező, bár korántsem középkorias vagy változásra képtelen formáival, a külvilág veszélyei elleni védekezésnek és a kockázat minimalizálásának volt az eszköze. A közösségi kontroll túlélte gazdasági bázisának, a magántulajdonnak az eltörlését, és a vidékiek még hosszú ideig számíthattak arra, hogy a közösségi kontrollal szabályozott érték- és normavilág valamilyen védelmet, legalább az összetartozás és közös sors érzését kínálja. Ez volt a legfontosabb erő, ami a nagycsaládok, az egyházak, az iskola és más intézmények társadalomszervező erejének gyöngülése idején összetartotta a rurális társadalmakat.”¹¹ Ezeknek a tevékenységeknek és sorsnak a helyszíne még mindig: a falu, vagyis az új történelmi korszakban, új identitására utaló nevén: a rurális település.

Rend, az volt az államszocializmus által létrehozott mezőgazdasági gazdasági-társadalmi intézményben, a kollektív gazdaságban is. Igaz, ez többek között egy kulturálisan, íratlan törvények szerint kialakult és működtetett gyakorlatnak, a közösből való lopásnak a rendjét jelentette. Ahogy egy interjúalanyom nagyon találóan megfogalmazta: „Így volt a kollektívben, aki tudta remorkával,¹² másik autóval, másik szekérrel, másik vitte szatyorban, vagy egy kézikosárban, vagy ahogy tudta”¹³ a mezőről haza a lopott terményeket. A lopás eszközeinek rendje igen pontosan leképezte a társadalmi hierarchiát – de tudni kellett azt is, hogy igazából azok, akik a hierarchia csúcsán helyezkedtek el, nem vettek részt ebben a tevékenységben. Nem voltak erre rákényszerítve, mert nekik mintegy felajánlották, hozzájuk kéretlenül is hazavitték azt, ami „nekik járt” ebben a szocialista újraosztásban.

Az útra visszatérve, mivel ennek az írásnak ez a témája, nem a lopás: a szocialista, nagyüzemi gazdálkodás tulajdonfelfogásának és tulajdonhasználatának jól látható nyomai voltak abban a korszakban is a mezei utak. Számuk lecsökkent, és gondozottságuk a minimálisra korlátozódott. A traktoristák, traktorok és más gépi eszközök (az akkori napilapokban: mezőgépeszek és mezőgépek, a tervteljesítés hősei) közlekedtek ezeken az utakon nappal és éjjel. Éjjel: kampányidőszakban, meg illegális fuvarokat¹⁴ bonyolítva. Hiába magyarázta nekem egy nyugdíjas traktorista, amikor erre rákérdeztem, hogy a tavaszi esők után megvárták, amíg az utakon a sár felszárad, nem hittem neki. Mít számítottak a központilag vezényelt tavaszi vetési kampány esetében a sáros utak? Mentek, amerre tudtak, ha egy traktor elsüllyedt a sárban, egy másik kihúzta, és legközelebb persze hogy ráhajtottak az út melletti parcellákra, letaposták a gabonát, vagy éppen *elutalták* az egész parcellát, ami már nem valakié volt, hanem közös; tehát ki törődjön ezzel, ki szóljon nekik, esetleg: ki büntesse ezért őket? Az egyszerű falusi embereknek (ahogy egyszer valakitől hallottam: a „kollektív gyalogmunkásainak”) azonban mindebből az fájt a legjobban, hogy gépeszek és gépek

nem kímélték a kollektivisták szükségleteinek megtermelésére kimért kis parcellákat, a „huszonötár”-okat¹⁵ sem. Letaposták a gondosan kapált kukoricát, a krumpliágásokat, ha azok éppen az út mellett feküdtek. A legcinikusabb intézkedés, amiről hallottam: a kollektív vezetői rendelkeztek arról, hogy az út melletti egy-két méteres sávot ezeken a legjobban gondozott, legértékesebb parcellákon ne is ültessék be, mert a nehézgépek (ez alatt a hatvanas évek végén megjelenő kombájnokat, arató-cséplő gépeket értették) ki kell jussanak a gabonátáblákra, és kell a hely a széles tengelytávon futó kerekeknek.

Megtörtént ebben a korszakban is, hogy folyamatosan járhatatlanná, vízmosássá vált egy mezei út. Kétféleképpen lehetett ezt orvosolni: vagy felhagyták, és az ideiglenes út véglegessé vált, vagy pedig addig hordták a remorkákkal az olcsó, államilag kiutalt követ, kavicsot, amíg valamennyire járhatóvá tették. A következő évben, a következő esőzések után ezt újra lehetett kezdeni, és nem is volt ez teljes mértékben haszontalan: egy-egy remorka kő, kavics jutott ebből a magánházak körüli utakra, udvarokba is. Az utak pedig, amelyek sosem az egyéneké, hanem a közösségé (még az ösvények is azok), ebben a korszakban úgy voltak közösek, hogy mindenki használhatta, de senki sem érezte őket magáénak. Nem lehetett elkeríteni, csak kihasználni, gondozás, befektetés nélkül, és közben mondogatni: nincs rend, a kollektív/az állam kiterjesztette fennhatóságát erre is, de nem törődik azzal, ami a kollektív tagjainak, az állam polgárainak a javát szolgálja.

Egykor, régen, a földbőség korszakában (nem rég: nagyon rég!) a határnak azon részein, ahol nem voltak még elkülönült tulajdonok, lefoglalt és megművelt területek, az arra járók arra mehettek volna – árkon-bokron keresztül –, amerre jónak látták. Csakhogy ebben az esetben megvoltak a jól meghatározott természetes, embertől függetlenül létező kényszerítő körülmények. Az utak elődeiről, az ösvényekről írja Székely János *A másik torony* című, kisregénynek álcázott filozófiai esszéjében: „Ösvény csak ott alakul ki, ahol szükség van erre: nincs fölösleges ösvény. Ahol viszont szükség van rá, ott minden esetben kialakul: Nincs az a tiltás, kerítés, az a leküzdhetetlennek látszó természeti akadály, amely létrejöttének elejét venné! Éspedig mindig a legpraktikusabb nyomvonalon alakul ki. El akar jutni az ember az úthoz vagy a szomszéd tanyájára, és látja, toronyiránt a legegyszerűbb. Megindul hát toronyiránt, s egyszer csak azon kapja magát, hogy áthághatatlan bozótba, szakadékbá vagy tocsogós helyre jut. Megindul ellenben a legközelebbi ösvényen, s akadálytalanul eljut akárhova, mégpedig csaknem toronyiránt, a lehető legkisebb kerülőkkel, ugyanazon a lápon, szakadékon keresztül, amelyben az előbb elakadt. Az ösvényben az odavalók évszázados tapasztalata, helyismerete (és szükséglete) ölt testet; aki egy ösvényt legelőször helyesen taposott ki, azt már mindenki követni fogja, aki legelőször téves nyomon jár, annak az útját az utána jövő módosítja, korrigálja (akár a népdalokat)”¹⁶.

Az ösvényeken azonban csak annyi terhet tudnak szállítani, amennyi egy ember hátára felkerül, vagy amennyit egy málhás állatra feltehetnek. A teherforgalomhoz (az erdőből a tűzifa, épületfa, a patakmederből az építéshez szükséges kő, meg az állatnak, embernek oly fontos termények szállításához) nem elegendők a gyalogutak. Az ösvények és utak hálózata a határban kialakul, fennmarad, és fokozatosan, történések sokasága nyomán – ahogy a bevezetőben már írtam: kognitívan szervezve, kulturálisan megformálva – társadalmi jelentéssel

telitődik. Székely János erről így ír: „Elhal egy tanyán a gazda, felhagynak egy vágteret, kertet: az oda vezető ösvények máris begyepesednek. Új vágteret nyitnak, új tanyát, új gáttert építenek vagy odébb költöztetik a juhesztenát: azonnal új ösvény támad, és nem is csak egy, hanem igen sok – minden irányból, ahonnan az érdekeltek odajárnak. Az ösvények ekképpen társadalmi kapcsolatok kifejezői. Bonyolult szövevény, dús hálózat, egyszerre érvényesül benne a természeti meg az emberi faktor: afféle pókháló, amely ráborul a vidékre, s azt szervezi, egységbe fogja hernyófonálnál finomabb szálaival.”¹⁷

Természeti meg emberi és pókháló, amely szervezi, egységbe fogja a vidéket igen finom, azaz láthatatlan, vagyis a látó számára mégis feltárulkozó szálaival: erre próbáltam utalni földhözragadt fogalmaimmal én is, ezt kerestem tulajdonképpen ott a falu határában. Az utakat néztem, az *elutalással* és az *elsáncolás-sal* találkoztam, de a fizikai, a használathoz idomított formák mögött a változó társadalmi tevékenységeket, szándékokat, értékeket szerettem volna felderíteni, megírni *Örökített székelykapu* című könyvemben.

Ma: urbanizált falu, a PUG és PUZ birodalma

■ Következnie kell az úthasználatra egy második, mai példának. A helyszín egy városközeli falu, ahol egyre több a beköltöző: azok a városiak, akik telket vesznek, házat építenek, itt kezdenek a zaj- és szennyezésmentes, otthonná varázsolt saját, kis, kertés környezetben új életet. Nem a határban levő útról lesz ez alkalommal szó, hiszen ebben a faluban a felvásárolt, bérbe vett földeken csak néhányan gazdálkodnak, azok is már eu-s pályázatokon felújították gépi eszközparkjukat, vagy legalábbis használt gépeket hoztak be Nyugatról, és számukra nem jelentenek gondot a sáros utak, meg nem jelentenek gondot a felhagyott parcellák (a szántóhatár több mint fele) tulajdonosai számára sem, ha a földjüket ez előbbieket *elutalják*. Ma ebben, az ehhez hasonló falvakban földügyekben a főszereplő egy más dimenzióban megszületett, onnan megelevenedő, konfliktuskezelő/konfliktusteremtő valóságem: a PUG¹⁸ és a PUZ.¹⁹ Valóságem: mert ezek nélkül nincs fejlesztés/fejlődés, nem lehet ugyanis fejlesztési pénzekre pályázni, ezek nélkül nincs urbanizált vidéki település! Márpedig 12 évvel az EU-csatlakozás után Romániában, Erdélyben sem közösségi, sem egyéni beruházások nem lehetségesek a lokalitásokban, ha az nem illeszkedik a PUG elveihez, ha nem talál a PUZ meghatározta keretekbe. Elvben: ma már vidéken is minden földdarab, épület, minden, ami köz- vagy magántulajdon, az műholdakról bémérve, nyilvántartva, meghatározott funkcióik szerint rendezve ott van a hivatalok adatbázisaiban. Az állam, az önkormányzatok elvben pontosan tudják, milyen (bizony gyakran változó) törvénykezést kell alkalmazzanak, milyen vagyonnal gazdálkodhatnak, és milyen jövőkép van megfogalmazva a gazdálkodási elképzelésekben. A modern, informatizált, racionális adminisztrálás döntéshozatali folyamataiban polgárközpontú döntéseket tudnak hozni, elvben. A ma rurális világának ez az elődök világától igencsak különböző PR-arca.

És akkor az egyik városközeli faluban megtörténik, hogy úgy van út, hogy nincs. Ebből féléves huzavona, düh és harag, intézményeknél kilincselés, felesleges megegyezések és papírgyártások, közjegyzői okiratok származnak: a modern bürokrácia minden szépsége megtapasztalható. Éppen csak átkot nem mondanak az úgy szereplői egymásra, mint egykor – vagy ki tudja?

Van ugyanis egy mintegy százméteres út, a szó fizikai értelmében, amelyik egy családi házhoz vezet. Ezt az utat több mint tíz éve megnyitották, többször lekavicsozták, egyik felől végig kerítés határolja, másik felől kerítés meg bekerítettlen parcellák: nadrágszíj formájú, 10, 15 méter széles, 200 méter hosszú kaszálók. Az újonnan nyitott út fizikai formája a parcellatulajdonosok megegyezése alapján jött létre: mindegyikük lemondott a földje végében levő négyméteres sáv gazdálkodásra való használatáról. A 200 méteres hossz túlsó oldalán eleve volt egy út, tehát nem volt gond mindenkinek a saját földjére ráhajtani, amennyiben gazdálkodni akart. De nyilvánvaló volt, hogy ha arra kerül a sor, hogy a gazda a faluba kiköltözők miatt egyre értékesebbé váló földjét beltelekként akarja majd áruba bocsátani, akkor annak a parcellázása utáni értékesítéséhez szükséges, hogy megközelíthető legyen. Akkoriban szóban történt az egyezés, hiszen mindegyiknek érdeke volt ez. Még az a földtulajdonos is beleegyezett ebbe, aki valójában nem is volt földtulajdonos.

És ez okozta a bonyodalmat.

Ugyanis ennek a gazdának a lucernával bevetett nadrágszíjparcellája csak 9 és fél méter széles volt, ami termelésre megfelelt, de ilyen keskeny telekre nem adnak házépítési engedélyt, tehát külön rá nem lehet építkezni, tehát a szomszédos parcellákkal együtt lehet csak értékesíteni. Azt gondolná, aki racionálisan (a gazdasági nyereségre figyelve) gondolkodik, hogy alapvető érdeke a gazdának a szomszédaihoz való igazodás, a velük való kiegyezés. Csakhogy amíg ezeknek a szomszédoknak tulajdonjogát a falusi földtulajdonok romániai kinkeserves rendezésének évtizedeiben tisztázták, a területeket felmérték, és telekkönyveztek – addig ennek az egy parcellának az esetében még addig sem jutottak el, hogy a családban az örökösök megegyezzenek, és egyikük elkezdhesse a tulajdonrendezés törvényes folyamatát. A dekollektivizálás, a magántulajdonok rendezése Romániában mindenütt konfliktusokkal, családi veszekedésekkel, halálig tartó haraggal jártak, miért lett volna kivétel éppen ez a falu, ennek a falunak bizonyos családjai. Esetünkben az, aki az utat megnyitotta, használta, szóban kiegyezett az egyik, az idősebb örökössel, vagyis azzal, aki örökösnek tudta és hirdette magát – és amíg az élt, a másik, a fiatalabb örökös ezt az egyezséget nyíltan nem kérdőjelezte meg.

Adott volt tehát a helyzet: a fizikailag létező út, amelyre időnként kavicsot hordtak, télen a havat róla eltakarították azok, akik naponta használták. De ez az út nem volt ott sem a polgármesteri hivatalnál nyilvántartott PUZ-ban, sem a megyei Kataszteri Hivatal térképén. Ez senkit nem zavart, amíg egyik tulajdonos el nem adta a kaszálójának az út melletti felét, és akik megvették, azok nem kértek annak rendje és módja szerint, a törvényesség jegyében (még nem tudva, hogy a PUZ szerint az út az nem út) a Polgármesteri Hivaltól Urbanisztikai Engedélyt ahhoz, hogy a megvett földet körülkeríthessék, és építhessenek rá. Kiderült azonban, hogy nem kaphatnak Urbanisztikai Engedélyt, majd később Építkezési Engedélyt sem, mert van ugyan fizikailag, de a PUZ véleménye szerint ott nincs út, amelyen a telekre behajthatnak! Az ajánlott megoldás (a „megoldás útja”): a tulajdonosok egyezzenek meg, a saját földjük végén levő utat topográfussal méressék fel, a földjükéről válasszák le, közjegyzőnél jelentsék be, kataszteri hivatalnál külön tulajdonként jegyeztessék be, majd mindenki a saját útrészéről, vagyis most már a kis útdarabkáról mint saját hivatalos tulajdonrészéről közjegyző előtt mondjon le, és közösen – szintén közjegyzői határozattal – ajánlják fel a Polgármesteri Hivatalnak. A Községi Tanács pedig soron levő ha-

vi ülésén, ha bekerül a napirendbe, akkor döntsön, és vegyék községi nyilván-
tartásba és gondozásba. Ami nem jelentett volna többet, mint hogy télen a
hótakarító ekés traktor itt is megfordul, meg esetleg netalán ide is kiterjesztik
a közvilágítást: beállítanak egy villanyoszlopot lámpával a tetején.

A drámai fordulatot az okozta, hogy volt egyetlen tulajdonos, aki nem volt
ugyan tulajdonos, de mégis. Az az idős testvér, akivel az utat használó valami-
kor kiegyezett, éppen búcsút mondott ettől az árnyékvilágtól, és előállt a fiata-
labbb testvér, aki bátyja háta mögött addig is azt terjesztette, hogy az a föld tu-
lajdonképpen az ő öröksége: igaz, hogy nem kérte vissza, igaz, hogy nincs bir-
toklevele, nincs telekkönyvezve, de ami az övé az övé, és az ő földjén ne járjon
senki keresztül, mert ez *elutalásnak* minősül, és az utat ő *elsáncolja!* És a
Polgármesteri Hivatalban hittek neki: nincs birtoklevele, nincs telekkönyve, de
ő örökölte, tehát az övé, és főleg: róla elhihető, hogy amit mond, azt valóban meg
is csinálja!

Tehát hiába szeretnék az új telektulajdonosok minél hamarabb elkezdni az
építkezést, ugyanis mindjárt tavaszodik, megvannak már a tervrajzok, megvan
a kivitelező, elkészült a „deviz”²⁰, de nincs Urbanisztikai Engedély, nincs Építke-
zési Engedély, marad a bosszúság és a megoldás keresgélése. Mert igaz, hogy van
precedens: van egy ház, ahova ez az út elvezet. De amikor az a ház épült, akkor
még nem kellett az Urbanisztikai Engedélyhez bizonyítani, hogy van behajtási
lehetőség – avagy, esetleg, ki tudja: megadták úgy is akkoriban azok a hivatalno-
kok, az a polgármester azt az engedélyt, hogy nem kértek hozzá papírt. Most
azonban: papír, bizonylat kell arról, hogy a telek úton megközelíthető! Ha van
precedens, akkor, a megkeresett ügyvéd szerint, lehet perelni, és meg lehet nyer-
ni a pert – de megéri?

Az idő telt, megvolt az önkormányzati választás. Az új polgármester beikta-
tása után nem sokkal kórházba került, hosszú ideig lábadozott. Az idő telt, köz-
ben készült egy írásbeli megegyezés a tulajdonosok között, ezt végül is aláírta az
illető örökös is, akit szép szóval és szép ígéretésekkel meggyőztek, hogy mégse
sáncolja el az utat. Meg is ígérte, de a Polgármesteri Hivatal nem fogadta el ezt
a papírt: és ha holnap az az egy meggondolja magát, és mégis elsáncolja? Tessék
közjegyző előtt lemondani, közjegyző előtt aláírt okiratot hozni! Ez azonban
nem volt lehetséges, hiszen ott volt az az egyetlen tulajdonos, akinek a része
nem volt visszakérve, birtoklevéllel igazolva, topográfusok által kimérve, telek-
könyvezve.

Telt az idő, és visszatért betegszabadságáról az új polgármester, aki, csodák
csodája, megtalálta a megoldást – vagyis vállalta azt, amit a hivatalnokai nem:
behívhatja az illető örökösöt, és a határ bármely részén, valamely létező, még
vissza nem kért parcellája mellé annyit mérnek hozzá, amikor majd, egyszer
visszakéri, és meg is kapja, amekkora az útnak az ő parcellájából kihalított terü-
lete, azaz 9,50 méter hosszú, 4 méter széles, vagyis kereken 38 négyzetméteres
földdarab! És a következő héten meglelt az Urbanisztikai Engedély, majd rövide-
sen az Építkezési Engedély – igaz, ez csak pár nappal azután, hogy a gépek már
kivonultak a telekre, és már ásták az alapot, hiszen az idő telt, és jól benne vol-
tak már az augusztusban.

Nincs szándékom általános tanulságok megfogalmazására. A városközeli, a
nagyvárosi metropoliszövezetben fekvő településekre jellemző inkább mindez:
az ide kiköltözők nem eladó házakat, ezzel szomszédságot, gazdálkodói múltat,

az ablakokkal szemben pedig házfalakat szeretnének vásárolni, hanem kilátást, távoli szomszédokat és saját elképzeléseik szerint kialakított egészséges környezetet (virágoskert, gyümölcsfák, zöldséges, fűszernövénykert, nyírt gyep, lugas, fürdőmedence... a sor folytatható). Ők nem sorolhatók a nyugdíjasként hazaköltözők és nem a felhalmozódott közköltés-adósságok elől menekülő kényszerköltözők közé. A falu rendjéről, a paraszti világnak a tájba írt, eltűnő formáiról pedig csak Facebookon eléjük gördülő honlapokról, Youtubról meg a tévé hagyományörzészéről és paraszti örökségről készült filmjeit nézve van valamegyes elképzelésük. Meg lehetséges, hogy szembemennek egy és más bosszantó, paraszti elmaradottságként és csökönységként, fafejűségként, szűklátókörűségként, anyagiasságként stb, stb. értelmezett jelenséggel. Nem gondolnak, nem gondolhatnak arra, hogy egy régi rend mára vetülő árnyékaival, például az *el-utalással* és az *elsáncolással* találkoztak.

■ JEGYZETEK

1. Utalás a szám összeállításához kiküldött szerkesztői felhívásra – a szerkesztők megjegyzése.
2. A munka eredménye: *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004.
3. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 198.
4. Lásd Kovách Imre: *A magyar társadalom „parasztatlanítása” – európai összehasonlításban*. Századvég 2003. 8. évf., 28. sz. 41–67.
5. Kovách Imre: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változása*. Argumentum – MTA Társadalomtudományi Központ (Szociológiai Intézet) Bp., 2012. 33. (A továbbiakban Kovách 2012.)
6. Vintilă Mihăilescu: *România celor 20 de ani în: Sfirșitul jocului*. Editura Curtea Veche, Buc., 2010. 175–195. 194.
7. Bogdan Murgescu: *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, Iași, 2010. 362.
8. Kovách 2012. 176.
9. Uo.174.
10. Uo. 66.
11. Uo. 200.
12. Erdélyen kívüli magyarok számára: utánfutóval.
13. Lásd Gagy József: *Ha akartam, fityültem, ha akartam, dudolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2012. 57.
14. Amiről nem készült kísérőpapír, amit nem tartottak nyilván, amit baráti szívességből vagy csubukért (fekete jövedelem) végeztek, és amihez lehetőleg a szocialista egység gépeit, üzemenyagát használták.
15. 25 ár: minden kollektivistá családnak saját szükségleteit fedező zöldségek, gabona termelésére évről évre kiosztott terület, általában a falu közvetlen szomszédságában, tehát a gépek által művelt külterületekre mellettük elmenve lehetett kijutni.
16. Székely János: *A másik torony*. Dacia Könyvkiadó, Kvár, 1998. 296. (A továbbiakban: Székely 1998.)
17. Székely 1998. 297.
18. Plan Urbanistic General – Általános Urbanisztikai Terv, egy lokalitás urbanisztikai fejlesztésének koncepciója.
19. Plan Urbanistic Zonal – Zóna/részegység Urbanisztikai Terve, a település meghatározott kisebb területének urbanisztikai fejlesztési koncepciója.
20. Az építkezéshez szükséges anyagok és a munkabér előkalkulációja.